

ПІДХОДИ ЩОДО З'ЯСУВАННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЙ «РОЗВИТОК» ТА «СТАЛИЙ РОЗВИТОК»

Алла Жемба

Національний університет водного господарства та природокористування
(Рівне, Україна),

Лідія Шергіна

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
(Київ, Україна)

Анотація. Проаналізувавши зміст категорії «сталий розвиток», варто об'єднати в окремі групи різноманітні погляди представників наукового світу щодо тлумачення цього терміна, що дасть змогу зрозуміти зміст досліджуваного поняття та сформулювати власне трактування категорії «сталий розвиток». Під сталим розвитком необхідно розуміти якісні та кількісні зміни, які сприяють одночасному зменшенню техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та збільшенню рівня добробуту як окремо взятого індивіда, так і всього суспільства.

Ключові слова: термін, термінологія, категорія «сталий розвиток».

Abstract. After analyzing the meaning of the category "sustainable development", different views of academics regarding the interpretation of this term should be combined into separate groups, what would allow one to understand the investigated concepts better and to form a proper interpretation of the category "sustainable development". Sustainable development means quantitative and qualitative changes that contribute to the simultaneous reduction of environmental footprint and increasing the level of well-being of both individual and society as a whole.

Keywords: term, terminology, "sustainable development" category.

Постановка проблеми. Категорія «сталий розвиток» впевнено увійшла в науковий лексикон, міцно закріпилася в міжнародних документах та привернула увагу вчених різних наук, що спричинило актуальність дослідження змісту цього терміна.

Розвиток будь-якого явища характеризується якісними змінами, (переходом від одного стану до іншого), необоротністю розвитку (а саме розвиток припускає стабільність), специфічністю. Розвиток – це питання не стільки того, що є, скільки того, що може бути зроблене з тим, що є [1]. Розвиток являє собою не будь-яку зміну в структурі об'єкта, а тільки якісну зміну, зв'язану з перетвореннями у внутрішній будові об'єкта, у його структурі, що представляє собою сукупність функціонально зв'язаних між собою елементів, зв'язків і залежностей. Розвиток – це передусім зміна, рух [6, с. 120]. Як правило, розвиток не ототожнюють з поняттям «прогресу», а розглядають його як процес складніший, ніж просто зміни або сукупність змін. Відтак розвиток можна визначити як особливий тип зміни об'єкта. Варто пам'ятати, що зміни можуть носити кількісний характер, тоді як розвиток обов'язково передбачає народження нового, тобто зміни саме якісні.

Згідно з законами діалектики, рушійною силою будь-яких змін є суперечності. Суперечності, що визначають кількісні зміни, обумовлені відносинами з навколишнім середовищем, у той час як внутрішні суперечності між елементами відіграють основну роль у якісних змінах.

Філософська наука визначає, що на відміну від явищ руху, зміни, що можуть викликатися дією і зовнішніх щодо об'єкта сил, розвиток являє собою саморух об'єкта (так званий іманентний процес), джерело якого закладено в самому об'єкті, що розвивається.

Термін *сталий розвиток* набув майже культового характеру, його намагаються

дослідити представники різних наукових течій та шкіл. Відсутність чіткого трактування та безліч різноманітних підходів до з'ясування змісту цього поняття ускладнює його сприйняття. Важливо правильно усвідомлювати змістовне наповнення категорії «сталий розвиток», адже від правильного її розуміння залежить майбутня стратегія та тактика дій і, як наслідок, результативність державної політики сприяння сталому розвитку.

Перехід до сталого розвитку вимагає з'ясування не тільки змісту цієї категорії, а також чіткого розуміння його цілей та принципів. Розв'язання поставленого завдання можливе шляхом проведення аналізу історичного розвитку поглядів на цю категорію, які існували в науці. **Мета** дослідження – розкрити зміст досліджуваного об'єкта, дослідити історичний процес формування терміна *сталий розвиток*, визначити відмінності між трактуванням цього поняття різними вченими, а також викласти власне його розуміння.

Аналіз останніх досліджень. Засновником того напрямку економічної теорії, який почав вивчення сталого розвитку, вважають американського економіста, колишнього працівника Світового банку Г. Дейлі. Досліджуючи понад 25 років особливості взаємодії природи та суспільства, учений висвітлює своє песимістичне бачення майбутніх перспектив суспільного розвитку в праці «Поza зростанням». Саме в цій книзі було закладено основи концепції сталого розвитку та розуміння сутності цієї категорії. Вивчаючи зміст поняття «сталий розвиток», Г. Дейлі знаходить його зародки в роботах представника класичної школи політичної економії Дж. С. Мілля. Проаналізувавши роботи Дж. С. Мілля, Г. Дейлі робить висновок, що термін *сталий розвиток* існував, активно обговорювався та використовувався в категоріальному апараті економічної науки задовго до того, як почав уживатися в сучасній науковій літературі. Але тоді інтерпретація цього терміна була дещо іншою. Так, ще в 1857 р. Дж. С. Мілля запропонував категорію *стаціонарний стан* – стан, за якого відсутнє зростання чисельності населення, але відбувається збільшення запасів фізичного капіталу за рахунок його постійного морального та фізичного оновлення. Згодом ці ідеї були покладені в основу змісту категорії *сталий розвиток*. Сам же Г. Дейлі сталим вважає той розвиток, який «...не виходить за межі допустимого, це розвиток, що означає якісне поліпшене життя людей» [4, с. 1–3]. Тобто під *сталим розвитком* учений розуміє економічний розвиток, невід'ємним складником якого є економічне зростання, що відбувається за рахунок якісного вдосконалення техніки та технології. У свою чергу, покращення технологічної бази дає змогу раціонально використовувати природні ресурси. Очевидно, що *сталий розвиток*, згідно з поглядами Г. Дейлі, передбачає наявність економічного зростання. Але його бачення сталого розвитку вимагає зосередження не на показниках кількісного зростання, а на якісному розвитку як на майбутньому напрямі гармонійного прогресу.

Характеризуючи категорію *сталий розвиток*, Г. Дейлі розкрив суть концепції сталого розвитку. Згідно з поглядами вченого, концепція сталого розвитку передбачає зменшення рівня використання природних ресурсів, а також зниження рівня споживання послуг природи. Зменшення потоку природних ресурсів залежить, на його думку, від законів ринкової економіки та державного втручання в неї [4].

Вагому роль у формуванні та наповненні категорії *сталий розвиток* відіграли наукові праці вітчизняних учених С.А. Подолинського, засновника екологічної економіки, та його послідовників В.І. Вернадського й М.Д. Руденка.

Виклад основного матеріалу. Уперше позначення *сталий розвиток* з'явилося в міжнародних документах у червні 1972 р. на Конференції ООН з проблем навколишнього середовища. Генеральний секретар конференції М. Стронг категорію *сталий розвиток* пояснював як соціально-економічний, екологічно зорієнтований розвиток, у межах якого відбувається зростання добробуту людської цивілізації без порушення світу природи [7, с. 172]. Удруге цей термін згадується в доповіді «Стратегія світового захисту та збереження

природних ресурсів з метою становлення сталого розвитку», що вийшла у світ у 1980 р. за підтримки Всесвітньої спілки з охорони навколишнього природного середовища. У цій доповіді *сталий розвиток* ототожнюється з якістю життя, яку можна тривалий час підтримувати в межах певної екосистеми завдяки розумному збалансуванню економічних, екологічних, соціальних складників. При цьому головну увагу приділено екологічному чиннику, від якого передовсім залежить якість життя людської цивілізації, оскільки навколишнє природне середовище всюди оточує людину [5, с. 8].

Та повноцінну увагу наукового світу до категорії *сталий розвиток* було привернуто після публікації в 1987 р. доповіді «Наше спільне майбутнє». Висновки, зроблені в доповіді незалежною міжнародною комісією з питань розвитку та довкілля під патронажем норвезького прем'єр-міністра Г. Х. Брундтланд, поклали початок теоретичному дослідженню терміна *сталий розвиток*. У документах доповіді *сталий розвиток* визначається як «розвиток, що здатний забезпечити потреби нинішніх мешканців планети, не відбираючи цих можливостей в майбутніх поколіннях». Це означає, що розвиток повинен відбуватися в ім'я не тільки сучасної людини, а й заради інтересів майбутніх жителів земної кулі.

Згідно з оцінкою провідних учених та низки міжнародних експертів, найвдаліше сутність категорії *сталий розвиток* сформульовано в доповіді Г. Х. Брундтланд. Проте широкого застосування цей термін набув лише після проведення Всесвітньої конференції ООН у Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р. Об'єднавши «брундтландське» тлумачення та тлумачення, сформульоване в матеріалах Ріо-92, можна визначити категорію *сталий розвиток* як такий розвиток, який здатний утворити та утримати високі темпи економічного зростання та справедливо розподілити отримані результати між усіма членами суспільства, підтримувати в належному стані навколишнє природне середовище, не завдаючи йому ніякої шкоди, забезпечивши при цьому шлях до здорового та якісного життя людини.

Таке тлумачення *сталого розвитку* стало міцною теоретичною базою, до якої зверталися такі установи, як ОЕСР і ООН.

Різні визначення ніби доповнюють одне одного й говорять практично про одне – про те, що *сталий розвиток* – це економічний розвиток, невід'ємним складником якого є зменшення соціально-економічних та екологічних негараздів у світі.

Англомовний термін *sustainable development* складається з двох окремих категорій *sustainable* та *development*. Поняття *development* пояснюється в тлумачних словниках як розвиток, під яким варто розуміти безповоротні, закономірно спрямовані кількісні та якісні зміни, що здатні кардинально порушити стан рівноваги будь-якого об'єкта. Перекладаючи з англомовного оригіналу категорію *sustainable*, отримаємо ряд синонімічних термінів: *безперервний, стабільний, збалансований, сталий, довготривалий, стійкий*. Ці поняття близькі за значенням, але кожне з них має свій відтінок, проте усі зазначені поняття характеризують один і той самий напрям руху. За відсутності чіткого визначення англійського терміна в українській мові в офіційних документах застосовують мовну одиницю *сталий розвиток* [8, с. 127].

Окрім України, за офіційне проголошення цього терміна проголосували представники 178 країн світу, що були присутні на Всесвітній конференції ООН у Ріо-де-Жанейро. Ні на Ріо-92, ні на Ріо+5, ні на Ріо+10, а тим більше на Ріо+20 нікому навіть на думку не спало замінити цей термін на інший, наприклад, на *збалансований розвиток*, що англійською мовою звучав би *balanced development*, або ж на *стабільний* – *stable development*, чи *довготривалий* – *Long-term development* тощо. Загалом словосполучення *sustainable development* найвдаліше перекладається як *безперервний, збалансований, економічний, екологічний та соціальний розвиток*, що досягається за рахунок безпечного використання природних ресурсів планети [3, с. 67].

Саме такі складники термінів як *безперервний, стабільний, збалансований, стійкий,*

довготривалий є тим самим базисом, без якого неможливо усвідомити категорію *сталий розвиток* і під яким необхідно розуміти послідовну, закономірну зміну економіки протягом певного проміжку часу, яка в майбутньому призведе до злагодженого функціонування факторів виробництва, а також зростання якості життя сучасних та майбутніх жителів Землі [8, с. 127].

Неоднозначність категорії *сталий розвиток* спричинена тим, що в одному терміні поєднано два поняття, які є антиподами. *Сталість* передбачає стан непорушеної рівноваги та має здатність підтримувати її, утримувати стабільні темпи приросту, а *розвиток*, навпаки, потребує постійного руху, інакше кажучи, виходу економіки зі стану рівноваги [9, с. 413].

З'ясувати зміст терміна *сталий розвиток* намагаються представники різних наукових течій. Так, у біології термін *сталий розвиток (sustainability)* застосовували ще у 60-х роках XX ст. та пояснювали як бажаний розвиток земної цивілізації, що не порушує та не руйнує природну систему планети [2, с. 115]. Цей зв'язок помітив відомий російський математик, академік-прогнозист Н.Н. Моїсєєв. Спираючись на дослідження вчених-біологів, Н.Н. Моїсєєв порівнює поняття *сталого розвитку* із можливим, допустимим, узгодженим розвитком, що відбувається за законами природи та не порушує їх. Тобто наші нащадки повинні мати такі самі потенційні можливості у використанні ресурсів планети, як і нинішнє покоління. Пояснюючи зміст цього терміна, вчені-екологи навмисно приділяють більше уваги екологічному складникові сталого розвитку, а саме збереженню довкілля.

Сталий розвиток, на наш погляд, слід розуміти, як розвиток, що супроводжується появою якісних та кількісних зрушень в економіці, які сприяють одночасному зменшенню техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та збільшенню рівня добробуту як окремо взятого індивіда, так і всього суспільства.

Значний внесок у теорію економічного розвитку здійснив Й. Шумпетер. На його погляд, економічний розвиток є результатом циклічних змін. Але виникнення циклу він пояснює нерівномірністю впровадження інновацій, чи результатів НТП. У роботі «Теорія економічного розвитку» Й. Шумпетер зазначає, що всередині кожної системи існує такий потік енергії, який зумовлює зміну її рівноваги. Цією чудодійною енергією є інновації, що являють собою основу довгострокового економічного розвитку. Інновації забезпечують структурну перебудову економіки, зрушення в якій стають причиною економічного розвитку. Крім того, у своїй праці Й. Шумпетер показав відмінності між категоріями *економічний розвиток* та *економічне зростання*. Економічний розвиток дослідник трактує як стрибкоподібний процес, що породжує перехід від одного до іншого якісного стану економіки. «Економічний розвиток..., – пояснює вчений, – це унікальне явище..., що являє собою зміну траєкторії..., рух якої відбувається від одного стану до іншого...» [10, с. 157]. Якісні зрушення Й. Шумпетер пов'язує з нововведеннями та новаторством, що втілюються в життя за допомогою відповідної особи – підприємця. Підприємницькі здібності в людині проявляються в періоди спаду та застою економіки. Підприємець стає тим суб'єктом, який забезпечує вихід економіки з кризи за рахунок новаторського, раціонального використання факторів виробництва та ефективного поєднання обмежених ресурсів.

Висновки. Досліджуючи смислове наповнення категорії *сталий розвиток* у науковій літературі, необхідно виокремити декілька підходів щодо тлумачення цього терміна. Економічний підхід щодо визначення категорії *сталий розвиток* полягає в тому, що головною причиною глобальної екологічної катастрофи є екстенсивний тип економічного зростання. У свою чергу, інтенсивний тип економічного зростання стимулює НТП, який здатний стримати негативні наслідки економічної діяльності людської цивілізації та сприяти соціально-економічному розвитку людства. Екологічне тлумачення категорії *сталий розвиток* робить наголос на тому, що загрозою для світу природи є сама людина, а точніше споживання ресурсів природи, яке все більше зростає. Така нічим не обмежена експлуатація

природних ресурсів стає причиною зростання антропогенного навантаження. Соціальне трактування категорії *сталий розвиток* звертає увагу на те, що найбільший тиск на природу чинить найбільшій прошарок населення, який зростає неймовірно швидкими темпами та, на жаль, не в змозі забезпечити задоволення навіть своїх фізіологічних потреб.

Отже, *сталий розвиток*, на наш погляд, – це розвиток, що супроводжується появою якісних та кількісних зрушень в економіці, які сприяють одночасному зменшенню техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та збільшенню рівня добробуту як окремо взятого індивіда, так і суспільства в цілому.

Література

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф : [пер. с англ.]. – М. : Экономика, 2005. – 306 с.
2. Борщук Є. М. Концепція сталого розвитку і проблеми оптимізації еколого-економічних систем / Є. М. Борщук, В. С. Загорський // Регіональна економіка. – 2005. – № 3. – С. 113–119.
3. Голубець М. А. Розвиток «сталий» чи «збалансований»? / М. А. Голубець // Український географічний журнал. – 2006. – №2. – С. 66–69.
4. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку: пер. з англ. / Г. Дейлі. – К. : Інтелсфера, 2002. – 297 с.
5. Дрейер О.К. Экология и устойчивое развитие : учеб. пособ. / О. К. Дрейер, В. А. Лось – М. : УРАО, 1997. – 224 с.
6. Ільїн В.В. Людини і світ / Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. : навч. посіб. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. – 283 с.
7. Котикова О.І. Зміст поняття стійкого розвитку / О.І. Котикова // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – № 12. – С. 170–174.
8. Масловська Л. Екологічні імперативи сталого регіонального розвитку (теоретико-методологічний підхід) / Л. Масловська // Україна і глобальні процеси: географічний вимір : зб. наук. праць. У 3-х т. – Київ-Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 3. – С. 126–127.
9. Мельник Л. Г. Основи стійкого розвитку : навч. посіб. для післядипломної освіти / Л. Г. Мельник. – Суми : Університетська кн., 2005. – 654 с.
10. Экологические императивы устойчивого развития России. Серия «Россия накануне XXI века». – Вып. 5. – Санкт-Петербург : ТОО ТК «Петрополис», 1996. – 192 с.